

L'assentament ibèric del Cabeçó de Mariola (Alfafara, Alacant; Bocairent, València): plantejaments i primers resultats de la recerca

IGNASI GRAU MIRA *; JOSEP MARIA SEGURA MARTÍ **

S'hi presenten les recerques realitzades a l'assentament fortificat ibèric del Cabeçó de Mariola (Alfafara, Alacant; Bocairent, València). S'hi han realitzat prospeccions superficials, geofísica i sondejos arqueològics assistits amb tecnologies geoespaciales, a més de la inserció del lloc en el seu entorn territorial mitjançant els SIG. Els resultats mostren una àmplia seqüència d'ocupació, datada entre els segles IX i I aC, d'un important centre fortificat que controla un pas estratègic per a les comunicacions comarcals. Durant el període Ibèric tardà, en els segles II-I, presenta una intensa reestructuració de l'habitatge i les fortificacions que acabarà amb una violenta destrucció en el primer terç del s. I aC.

Paraules clau: època Ibèrica; oppidum; conquesta romana; prospecció arqueològica; prospecció geofísica; excavació arqueològica.

Se presentan las investigaciones realizadas en el asentamiento fortificado ibérico de El Cabeçó de Mariola (Alfafara, Alicante; Bocairent, Valencia). Se han realizado prospecciones superficiales, geofísicas y sondeos arqueológicos asistidos con tecnologías geoespaciales, además de la inserción del lugar en su entorno territorial mediante los SIG. Los resultados muestran una amplia secuencia de ocupación, fechada entre los siglos IX y I aC, de un importante centro fortificado que controla un paso estratégico para las comunicaciones comarcals. Durante el periodo Ibérico tardío, en los siglos II-I, presenta una intensa reestructuración de la vivienda y las fortificaciones que terminará con una violenta destrucción en el primer tercio del s. I aC.

Palabras clave: época Ibérica; oppidum; conquista romana; prospección arqueológica; prospección geofísica; excavación arqueológica.

The Iberian Iron Age settlement of El Cabeçó de Mariola (Alfafara, Alacant-Bocairent, València, Spain): research proposals and first results

In this paper we present our research work on the Iberian fortified settlement of El Cabeçó de Mariola (Alfafara, Alicante; Bocairent, Valencia). We have carried out surface and geophysical surveys as well as archaeological excavations assisted by geospatial technologies, in addition to the insertion of the site in its territorial setting by using GIS. The results show a wide sequence of occupation, ranging from the 9th to the 1st centuries BC, of an important fortified centre which controls a strategic communication corridor in this area. During the Late Iberian Iron Age period, in the 2nd-1st centuries BC, we observe an intense restructuring of both the settlement and the fortifications which ended up with a violent destruction in the early 1st century BC.

Key words: Iberian period; Oppidum; Roman conquest; Archaeological survey; Geophysics survey; Archaeological excavation.

1. INTRODUCCIÓ

Els contraforts muntanyencs que representen els límits del massís de Mariola, igual que en altres paratges de les comarques de l'Alcoià i el Comtat, van ser aprofitats en època ibèrica per situar els poblats fortificats d'altura que van articular el territori. Sobre els ressalts muntanyencs es documenten assentaments per assegurar la protecció i el domini visual de l'entorn. Així els poblats controlaven eficaçment els territoris de la rodalia on s'hi distribuïen llogarets de camperols que depenien dels assentaments principals per proveir-se de protecció i defensa en temps de conflictes. D'aquesta forma els poblats fortificats s'asseguraven tant l'explotació dels recursos propis de la zona, bàsicament agropecuaris i forestals, com el trànsit i circulació pel territori. Aquesta és la forma bàsica de l'estructura del territori en època ibèrica que hem anat investigant els darrers anys (Grau Mira, 2002; Grau i Segura, 2013) (fig. 1).

Un d'aquests poblats, *oppida* en la terminologia científica, és el Cabeçó de Mariola, un ampli poblat sobre un elevat altiplà de més de 4 hectàrees de superfície, amb construccions afegides d'una certa extensió i protegides per una sòlida fortificació en els límits naturals del turó. El seu emplaçament al costat del corredor que representava la Valleta d'Agres, que connectava el principal eix viari de la regió, la via Heràclea, amb la vall del Serpis, és clau per entendre el paper estratègic i la importància del lloc.

Aquests *oppida* van ser durant molt temps llocs centrals que articulaven els seus propis territoris, que correspondrien a cadascuna de les valls en què es compartimentava la regió. Aquests paisatges locals formarien unitats polítiques de reduïdes dimensions que dibuixarien un model heteràrquic durant els segles de formació i consolidació de la cultura ibèrica, entre els ss. VII i IV aC (Bonet *et al.*, 2015).

Durant el segle III aC la dinàmica social d'aquests grups i el context històric del moment amb la intensificació de les relacions mediterrànies, fonamentalment amb els cartaginesos operant en la costa del sud-est peninsular, van comportar importants canvis als territoris ibèrics de la comarca. Així es va produir la coalició de tots els *oppida* sota la direcció de la ciutat de la Serreta. Aquesta ciutat va augmentar la

* Universitat d'Alacant

** Museu Arqueològic Municipal Camil Visiedo Moltó d'Alcoi

Rebut: 8-01-2016. Acceptat: 29-02-2016.

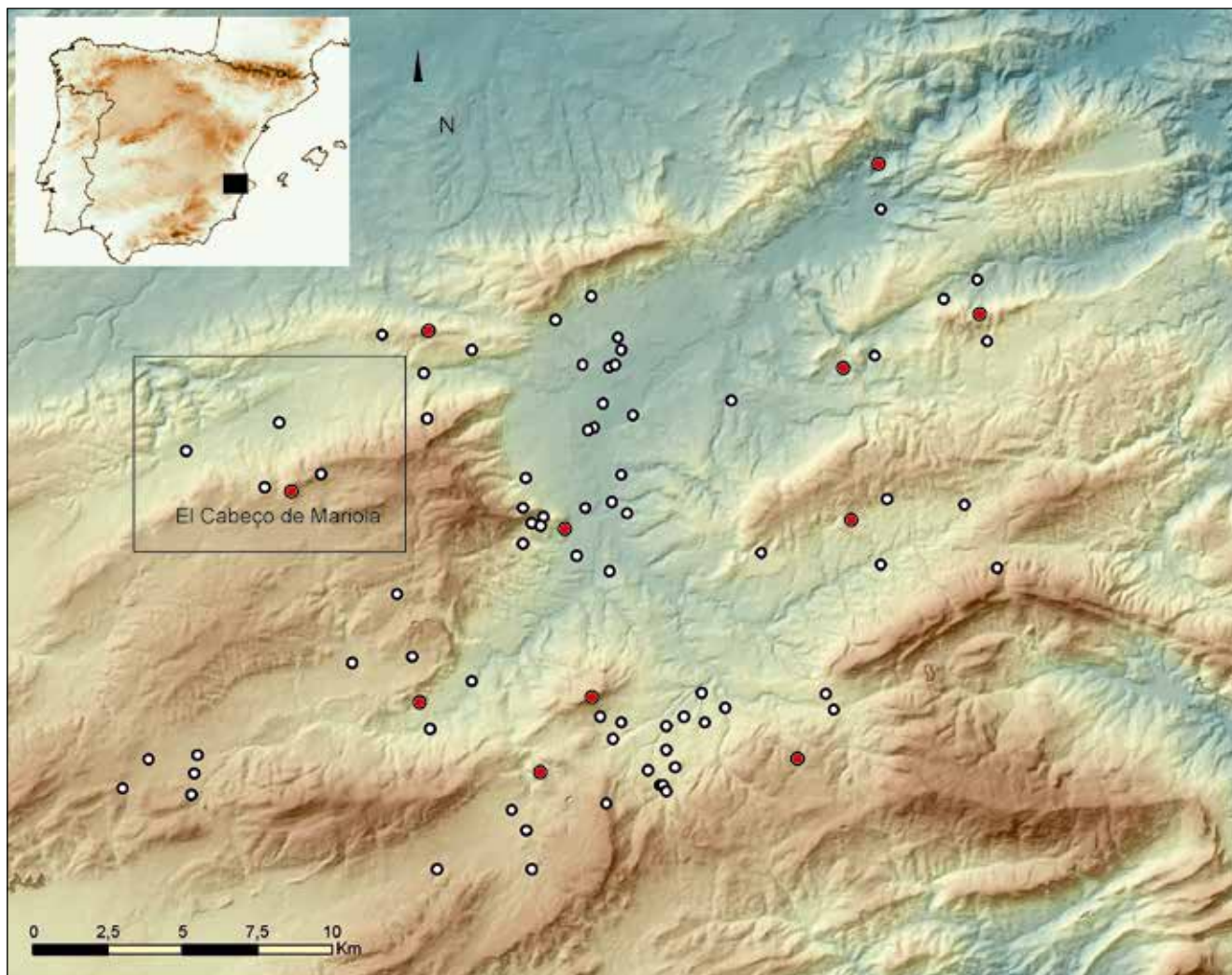

Figura 1. Poblament d'època ibèrica a les comarques de l'Alcoià i el Comtat amb enquadrament del territori del Cabeçó de Mariola.

població i importància política fins convertir-se en la capital de tota la comarca (Olcina *et al.*, 1998) sota una nova forma d'estructura política equiparable a una ciutat-estat (Grau Mira, 2002; Bonet *et al.*, 2015). L'arribada dels romans va provocar l'abandonament i la destrucció de la Serreta, com a conseqüència dels successos bèl·lics de la Segona Guerra Púnica o esdeveniments relacionats amb la primera imposició romana a les acaballes del s. III aC (Llobregat *et al.*, 1995).

Què va passar després de l'arribada dels romans? Fins al moment és molt poc el que en sabem i tot semblava mostrar que després del final de la Serreta s'iniciava un declivi del qual no es va recuperar la regió, on no va haver-hi un nucli urbà comparable a aquest assentament. Però que no hi haja vida urbana no significa que no hi haguera història i, amb la finalitat d'investigar els processos històrics de la fase final de l'iberisme, vam iniciar un projecte de recerca centrat en la conquesta i implantació romana en aquestes comarques¹.

La nostra hipòtesi de partida és que la situació després de la conquesta romana va estar basada en una estructura centrada en els poders locals localitzats en cada *oppidum*, semblant a la realitat territorial anterior al s. III aC. Investigacions recents en alguns poblats del nostre àmbit comarcal, com el Xarpolar (Grau i Amorós, 2014) i el Pitxòcol (Amorós, 2015), mostrarien la pervivència i fins i tot una existència força dinàmica, si s'ha de jutjar per un nombrós testimoni de ceràmiques d'importació que ens parlaria de reactivacions de les xarxes d'intercanvi. Al nostre parer, aquests centres no operarien amb total independència, doncs estarien sotmesos a la política romana de reactivació de centres ibèrics afins (Grau Mira, 2016a). Així és com ocorre a la propera ciutat de *Saitabis*, nucli que possiblement tinguera un cert domini sobre aquesta comarca, i que encunyava moneda a mitjan segle II aC (Ripollès, 2007).

Per aprofundir en el coneixement del període vam iniciar tot un seguit de recerques entre les quals s'inclouien els

Figura 2. Vista del Cabeçó de Mariola des del sud.

treballs de camp i les excavacions en curs al Cabeçó de Mariola, durant els estius de 2013, 2014 i 2015 (fig. 2), realitzades per un equip de la Universitat d'Alacant i el Museu d'Alcoi, sota la direcció de qui subscriuen aquestes línies². Amb excepció dels sondejos realitzats al Xarpolar (Pericot, 1928; Tarradell, 1969), aquestes intervencions són les primeres actuacions sistemàtiques centrades en un *oppidum* del període ibèric tardà a la comarca. Volem, en aquest primer treball, presentar la proposta metodològica de la recerca i oferir una valoració preliminar dels treballs realitzats.

2. UN LLOC CONEGUT D'ANTIC, PERÒ MAI NO EXCAVAT

La primera notícia documentada sobre les troballes arqueològiques al Cabeçó de Mariola (Vicedo, 1920-22: 136-138), ens informa de la rellevància d'algunes restes trobades pels propietaris dels terrenys en les tasques agrícoles i, principalment, ens parla de les exploracions realitzades per Camil Vicedo Moltó, a partir de 1918, que hi va recuperar una interessant col·lecció de metalls, monedes, ceràmiques i un plom inscrit en ibèric, el qual va ingressar l'any 1945 els

objectes recuperats al Museu Arqueològic Municipal d'Alcoi, acabat de crear (Vicedo, 1959: 70-71). Alguns d'aquests materials han estat objecte d'estudi en treballs de caràcter general (Trias de Arribas, 1967-68; Llobregat, 1972).

L'any 2002, el Cabeçó de Mariola va ser objecte d'una remoció il·legal del terreny; una màquina excavadora havia obert una pista sobre el vessant oriental per accedir-hi, i al cim es detectava una remoció de terres que havia afectat el jaciment en una superfície d'uns 30 m². Assabentat el Museu d'Alcoi de l'infortunat succés, va informar la Direcció General de Patrimoni de la Conselleria de Cultura, que va realitzar visita d'inspecció per avaluar l'abast de la desafortunada excavació, i posteriorment els tècnics del museu van poder rescatar un nombre considerable de ceràmiques dels segles II-I aC, de les quals malauradament ens manca la informació estratigràfica. No obstant això, aquesta remoció assenyalava l'existència de nivells d'ocupació datats en el període ibèric tardà.

L'estudi d'algunes d'aquestes evidències i la seua interrelació amb l'entorn territorial ha servit de base per a la caracterització de la seua ocupació (Segura, 1985; Grau Mira i Moratalla Jávega, 1998; Grau, 2002). No obstant això, aquest *oppidum* requeria de nova documentació per a la

seua caracterització, amb vistes tant a la recerca del període com a la protecció i valorització patrimonial, i amb aquest interès es van realitzar prospeccions i excavacions arqueològiques en el marc d'un projecte d'investigació arqueològica del qual ací se'n presenta un avanç.

3. UN ESTUDI MULTIDISCIPLINARI

El plantejament de la recerca ha estat orientat des d'un inici a oferir una visió general del que significa el Cabeçó de Mariola en el seu context territorial i sociopolític. Òbviament les limitacions són moltes en la recerca d'un lloc arqueològic pràcticament inèdit, amb una grandària considerable i on els recursos materials per a la recerca són molt limitats. No obstant això, hem volgut orientar els nostres objectius cap a l'estudi de parcel·les diverses mitjançant metodologies múltiples i tècniques geoespaciales que faciliten la caracterització del lloc amb un caràcter d'escassa afecció al subsòl, com hem desenvolupat en altres intervencions (Grau Mira, 2016b). Passarem a descriure aquestes activitats.

3.1. Topografia de detall de l'assentament

L'estudi de la forma topogràfica del lloc on es va instal·lar l'assentament antic del Cabeçó de Mariola és especialment rellevant per al nostre estudi. La base topogràfica mostra un tossal aplanat en el seu cim amb pendents acusats al seu contorn i una sèrie de plataformes abancalades per al cultiu de lleguminoses i cereal que han estat en ús fins a la dècada del 1970. Alguns d'aquests bancals estan aprofitant plataformes antigues construïdes per a bastir l'habitatge ibèric. També és important conèixer com el desplaçament mecànic de sediments per a construir els bancals va fer aflorar restes profundes, mentre que va sepultar les del sector proper a la paret del bancal. Calia, doncs, conèixer els factors topogràfics i els processos de construcció d'aquestes terrasses i bancals que han pogut afectar les formes del registre de superfície.

Per a l'anàlisi topogràfica hem creat un model digital del terreny (MDT) amb resolucions de 0,5 metres. Per a fer aquest model hem emprat la modelització digital de dades espaciales LiDAR d'alta resolució. El LiDAR aerotransportat (Light Detection And Ranging) és un sistema actiu basat en un sensor làser que s'instal·la en avions o helicòpters. Aquesta tecnologia permet obtenir precisions superiors als 15 cm en alçada i una gran densitat de punts de cota.

En concret hem treballat a partir del vol LiDAR de l'any 2009 de la Comunitat Valenciana, integrat en el Pla Nacional d'Observació del Territori d'Espanya. Aquestes dades van ser obtingudes entre agost i octubre de 2009 amb un escàner ALS50, sobrevolant a una altitud mitjana de 1.300 m. La freqüència d'escaneig va ser de 32.3 Hz, amb precisions obtingudes amb un error mitjà de 0.03 m. La densitat mitjana dels punts és d'1 punt / m².

El model digital del terreny permet la conversió en cartografies arqueològiques temàtiques i també processos analítics com la caracterització del terreny. Aquesta anàli-

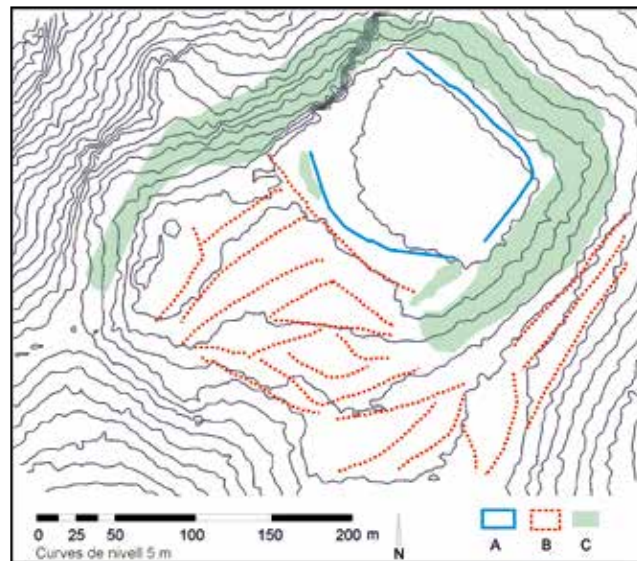

Figura 3. Croquis del Cabeçó de Mariola amb trets significatius. A: recinte fortificat, B: Terrasses agrícoles, C: Zones de pendent pronunciat de roca.

si topogràfica mostra clarament l'existència de dues zones diferenciades al solar de l'habitatge del Cabeçó on apareixen restes arqueològiques. La part cimera del poblat de Mariola, tradicionalment reconegut com el solar del poblat ibèric, cobreix una superfície aproximada d'1,4 hectàrees. Aquesta superfície està clarament delimitada per talussos de topografia marcada que feien suposar l'existència d'un perímetre emmurallat, com posteriorment s'ha provat i restes d'aquesta fortificació han estat parcialment descobertes durant els sondejos arqueològics que descriurem més endavant. Aquest recinte superior està protegit, a més, per afloraments rocosos al nord, sud i est que doten el recinte superior d'excel·lents defenses naturals (fig. 3).

El segon sector és el format pel vessant sud-oest en una àrea d'aproximadament 2,9 hectàrees, que es troba actualment format per bancals agrícoles, que han estat detalladament reconeguts i cartografiats (fig. 3). Aquest sistema de bancals mostra orientacions distintes i perpendiculars que fan suposar l'existència de dues fases d'abancament. En la més antiga les terrasses segueixen un sentit paral·lel al de la muralla en direcció NW-SE i que s'hi correspon al pendent natural del terreny. En la zona nord-oest, la més elevada d'aquest sector, s'hi troben quatre terrasses que en sentit NE-SW s'hi sobreposen perpendiculars als primers bancals.

3.2. Prospecció intensiva

La prospecció del lloc ha estat realitzada amb l'objectiu de conèixer la dispersió superficial de restes ceràmiques i la valoració real de l'extensió del poblat ibèric de Mariola. Per a aquesta finalitat es va plantejar una prospecció de cobertura total que, no obstant això, ha estat condicionada per les condicions de visibilitat molt limitada de la superfície del terreny. L'existència de vegetació de gramínies dificultava

molt la detecció de restes i com a conseqüència vam optar per centrar la nostra observació sistemàticament a les línies de marges de bancal i de talussos per a les terrasses agrícoles. En aquestes línies de ruptura s'hi observa la superfície remoguda del terreny, per solides i desprendiment de terrenys de marge. Aquests petits talls deixen veure el sòl i els materials ceràmics continguts en les capes superficials de terreny.

Pel que fa a això, es pot al·ludir que les terrasses agrícoles han remogut els terrenys i les restes ceràmiques observades han estat desplaçades des del seu lloc de deposició originari. Tanmateix, no hi ha dubte que aquest moviment de materials ha ocorregut en les proximitats i, per tant, l'aparició d'aquestes restes ceràmiques ens indicaria depòsits en cadascuna de les terrasses prospectades i així es pot determinar la superfície habitada del jaciment.

La prospecció intensiva d'aquestes unitats lineals d'observació s'ha realitzat per tres equips de prospectors assistits per receptors de GPS GarminGPSmap 60CSx. Amb els receptors s'ha determinat la localització exacta de cada fragment ceràmic. Aquests dispositius disposen de correcció EGNOS que redueix la incorrecció de recepció de senyals a menys de 3 m, perfectament assumible per a l'escala a la qual s'han cartografiat les peces.

S'han identificat un total de 1.844 fragments ceràmics que han estat geolocalitzats sobre el MDT (fig. 4). La gran majoria són ceràmiques ibèriques de tipologia variada, però fonamentalment contenidors de grandària gran i mitjana, àmfores i vaixel·la de taula. Juntament amb els materials ibèrics apareixen també algunes àmfores d'importació itàlica i altres espècies ceràmiques d'època romana republicana, amb una presència molt més escadussera.

3.3. Prospecció geofísica

La realització dels treballs de prospecció geofísica ha estat a càrrec de la investigadora W. Cegielsky de l'*Arizona State University*, amb J. Rego col·laborador de la mateixa institució.

S'ha dissenyat una prospecció geofísica en què s'ha emprat un gradiòmetre Bartington Grad601 amb sensors duals; es tracta d'un instrument avançat per a la recollida de dades magnètiques d'alta resolució a elevada velocitat. Els sensors duals, característics del Bartington, capten els camps magnètics de fons per a identificar les anomalies arqueològiques i altres característiques d'interès arqueològic. El gradiòmetre és útil per a detectar terres sotmeses a combustió i enterrades, així com terraplens, objectes de metall, i altres característiques negatives com sòls de cases i fosses.

Per a la realització d'aquesta prospecció s'ha quadriculat idealment el Cabeçó mitjançant una retícula ideal de 20 x 20 metres, traçada pel topògraf i marcada sobre el terreny amb banderes de senyalització. D'aquesta retícula, en total, s'han cobert en la prospecció geofísica 21 quadrats complets de 400 m² i uns altres 6 parcialment. En total s'ha cobert una superfície aproximada de 9.000 m². Aproximadament, uns 5.200 m² corresponen a la part cimera de l'assentament ibèric i els altres 3.800 m² corresponen al sector del jaciment de les terrasses al sud-oest.

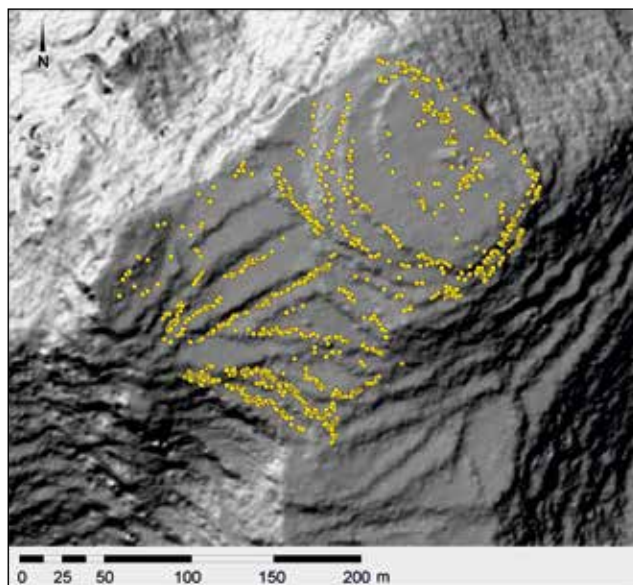

Figura 4. Model digital del Cabeçó de Mariola amb geolocalització dels materials ceràmics.

Figura 5. Foto aèria del Cabeçó de Mariola amb els resultats de la prospecció geofísica sense tractar (Imatge de W. Cegielsky i J. Rego).

En cada quadrícula de 20 metres de costat s'han pres dades cada metre amb el gradiòmetre i s'han processat per obtenir imatges de conjunt amb tonalitats grises, que mostren les anomalies per a la seua interpretació (fig. 5).

Tot esperant els resultats definitius, després del processament informàtic de les dades, podem extreure algunes conclusions preliminars:

- Hi ha una clara distinció entre les anomalies detectades en el sector del turó del cim, molt intens, i les terrasses del vessant sud-oest, més febles.
- La part cimera del poblat de Mariola que cobreix una superfície aproximada de 1,4 hectàrees i reconegut com el solar d'un poblat ibèric emmurallat, mostra una intensa activitat d'anomalies electromagnètiques,

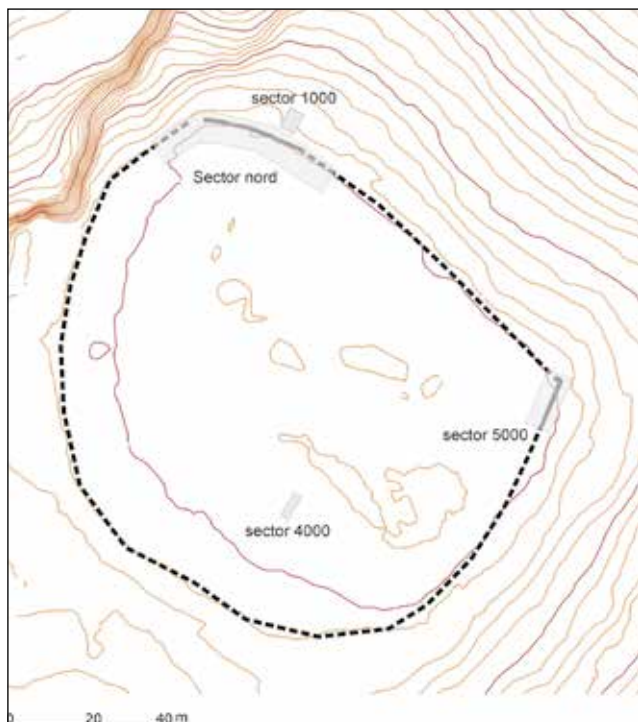

Figura 6. Croquis del Cabeçó de Mariola amb la localització dels sectors excavats.

la qual cosa corroboraria la completa extensió de l'habitatge.

- El sector al SE de la part cimera i adossat a la muralla nord del poblat, on se situen els principals quadres excavats, mostra una intensa activitat electromagnètica, fruit de perturbacions per la calor, cosa que s'interpreta com vestigis de terres cremades pels incendis que degueren destruir l'habitatge, com veurem. A més, hi ha evidències d'anomalies lineals perpendiculars al traçat superficial de la muralla, possiblement restes de murs d'habitatges adossats a la pallissada de tancament del poblat, com mostra el traçat excavat.
- El sector de vessant sud-oest, que s'hi troba actualment condicionat amb bancals agrícoles, ofereix anomalies electromagnètiques molt més febles que les de la zona superior. Hi ha algunes anomalies lineals en direcció NW-SE i SW-NE, que s'estenen per desenes de metres i que poden correspondre també a estructures de l'hàbitat antic.

En conclusió, ens trobem davant una extensa zona prospectada amb tècniques geofísiques que ofereixen dades de gran interès per entendre la morfologia de l'*oppidum*, així com per planejar les intervencions arqueològiques i de protecció patrimonial del lloc.

3.4. Sondejos arqueològics

Els sondejos han estat realitzats en aquells sectors del jaciment on els treballs de prospecció indicaven major interès de

les evidències i, especialment, al costat de l'antic espoli realitzat per una màquina excavadora que va desmuntar el marge superior del Cabeçó en la darrera de l'any 2002, ja descrit.

En total s'han obert quatre sondejos, tres dels quals, els 1000, 4000 i 5000, de petites dimensions, entre 12 i 24 m², amb la finalitat de reconèixer l'estat del subsòl. I un altre de majors dimensions, l'anomenat sector nord, que és un ampli sector d'excavació d'aproximadament 50 metres de llargada. Tots ells s'han emplaçat a la zona cimera del poblat, encara que en distints sectors (fig. 6).

Sondeig 1000. Es va obrir un quadre de 4 x 6 m en la primera terrassa al nord-est del cim del Cabeçó immediatament per sota de l'espoli de l'any 2002. Es va fer al costat d'un aflorament de grans blocs de pedres que feren preveure que hi havia una estructura antiga. Allà es va reconèixer un nivell d'ocupació molt malmès del Bronze Final i el basament de la muralla de tancament del poblat.

Sondeig 4000. Ubicat al cim del Cabeçó, al costat de la primera terrassa que s'hi localitza al vessant sud-oest. Té unes dimensions de 6 x 2 m. En aquest cas s'hi tractava de reconèixer l'estat del subsòl en la primera terrassa del vessant sud del sector de la cimera. Hi van aparèixer restes molt malmeses d'un nivell revolt pels treballs agrícoles, datat genèricament en l'època ibèrica i per sota d'un paquet estratigràfic corresponent a nivells domèstics dels inicis del poblat, amb materials dels s. IX-VIII aC.

Sondeig 5000. Té unes dimensions de 8 x 2 m, se situa al sud-est de la planura superior i ha estat obert al costat de grans blocs de pedres que feien pensar en una possible cerca de muralla. En efecte, s'hi va reconèixer un sector molt arrasat pels treballs agrícoles, però on s'observa amb claredat el traçat de la muralla i el seu tancament en angle a l'extrem nord de l'habitatge.

Sector nord. És un sondeig obert al costat de l'antiga rasa oberta per a l'espoli de l'any 2002. Aquesta màquina va destrossar un departament del poblat, deixant en la superfície gran quantitat de ceràmiques i algunes pedres. Per aclarir a quines estructures pertanyien aquestes evidències, es va obrir en inici un quadre al costat de l'espoli que posteriorment ha estat ampliat vint metres a cada costat. El resultat és una àmplia àrea d'excavació de forma corbada, seguint el sentit de la línia de muralla que suposa el tancament del poblat.

Aquest ample sector ens ha permès reconèixer la seqüència d'ocupació del poblat en aquells sectors on l'estratigrafia s'ha preservat en millors condicions. També ens mostra la fisonomia del poblat en el seu darrer moment d'ocupació, en els segles II-I aC i les circumstàncies de destrucció i abandonament sobtat que va patir el poblat a l'inici del s. I aC (fig. 7).

4. PRIMERS RESULTATS

4.1. Extensió i forma de l'assentament

Els resultats dels estudis descrits amb anterioritat ens permeten proposar la caracterització de l'*oppidum* del Cabe-

çó de Mariola en les seues formes generals. Els estudis ens mostren clarament l'existència de dues zones diferenciades a l'habitatge del Cabeçó (fig. 8):

a) La part cimera del poblat de Mariola, tradicionalment reconegut com el solar del poblat ibèric, i que cobreix una superfície aproximada d'1,4 hectàrees. Aquesta superfície està clarament delimitada per talussos de topografia marcada on es troben les restes d'un perímetre emmurallat. L'accés principal a aquest sector del cim s'hi trobaria al vessant sud-oest on l'anomalia topogràfica deixa entreveure un corredor d'entrada.

b) Inmediatament adjacent al sud-oest d'aquest sector de cimera hi trobem una zona més baixa de vessant que ha estat aplanada mitjançant la construcció de terrasses agrícoles; té una superfície aproximada de 2,9 hectàrees. No hi ha dubte que la densa aparició de ceràmiques en superfície ens assenyalen de l'existència d'un sector d'habitatge i/o instal·lacions dependents del nucli superior emmurallat. La naturalesa i cronologia d'aquest sector no és possible concloure-la en l'estat actual de la recerca. En la nostra opinió és possible pensar en una ampliació del poblat en algun moment de la seua història d'ocupació.

Figura 7. Imatge del sector nord en procés d'excavació.

Ens trobem davant un hàbitat d'altura de considerables dimensions, aproximadament 4,5 hectàrees, que se situa en un immillorable emplaçament estratègic. Es troba protegit

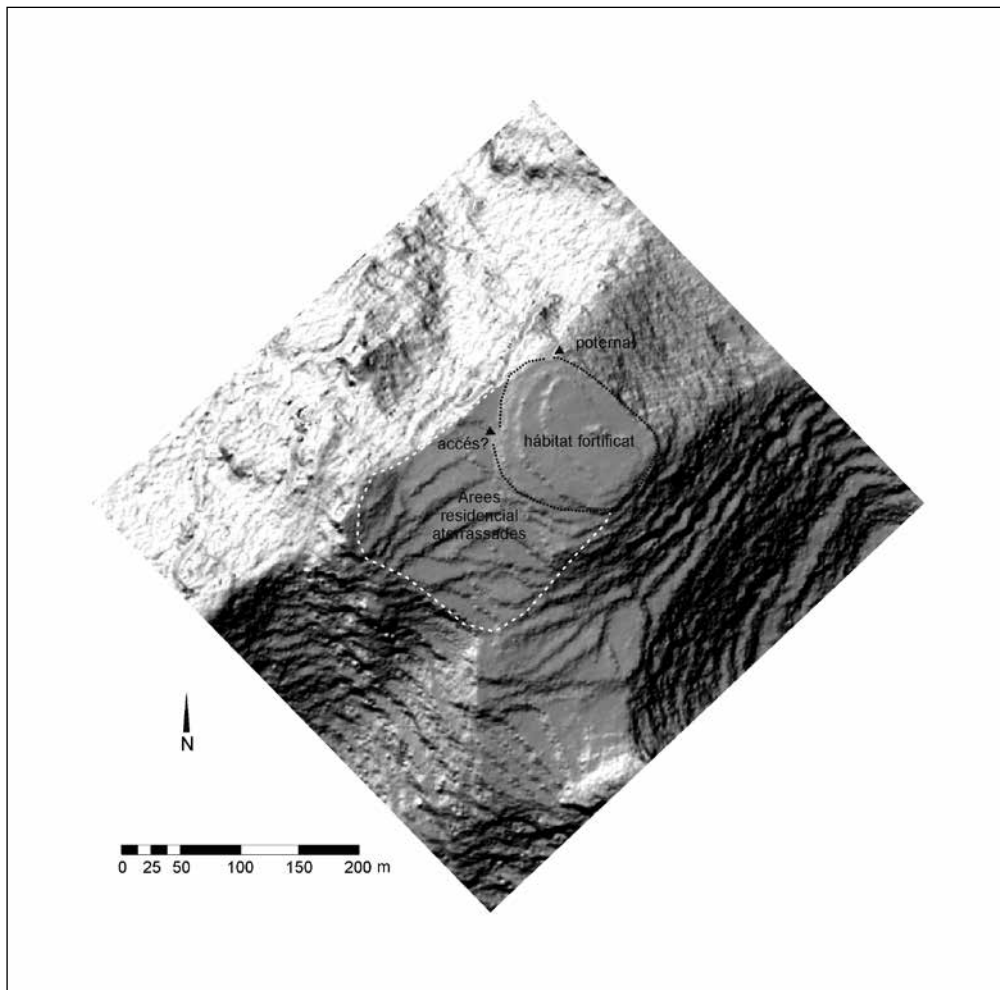

Figura 8. Model digital del Cabeçó de Mariola amb els sectors del poblat.

pels pendents naturals del terreny en els seus flancs nord i sud i amb pendents pronunciats en el costat oriental, sent el costat oest el més accessible.

Aquestes condicions estratègiques ens situen davant un poblat que va escollir molt acuradament les condicions topogràfiques per a emplaçar un lloc amb clara vocació defensiva i estratègica.

4.2. Seqüència cronològica

Els resultats dels sondejos realitzats ofereixen dades que permeten definir de forma preliminar les coordenades temporals d'aquesta ocupació, que hauran de ser confirmades i detallades mitjançant l'estudi dels materials que ara es troba en curs. A grans trets podem parlar de tres grans moments d'ocupació.

1. El primer moment està documentat pels materials arqueològics en la base geològica del turó i que situen els inicis de l'ocupació en la fase del Bronze Final-Ferro Antic, cap als segles IX-VII aC. S'hi han trobat algunes restes de l'habitatge que en aquest moment correspondria a cabanes ovals d'aproximadament 3 m. de diàmetre en el seu costat llarg. A més hi ha alguns paquets sedimentaris sense que s'hi reconegueren estructures.

Les peces ceràmiques més antigues corresponen a cassoles i copes carenades de ceràmica a mà decorada amb retícules incises. Són les típiques formes de la ceràmica del Bronze Final que trobem en altres llocs de la regió com la Solana del Castell de Xàtiva (Pérez Ballester, 2014). També són les ceràmiques que han estat trobades a la Cova del Bolomini (Llorio, 1996), cavitat que és una part integrant del Cabeçó i que s'ocuparia de forma contemporània al cim. Aquestes ceràmiques tractades estan acompanyades per un nombrós conjunt de ceràmica tosca feta a mà, amb olles i orses de cos globular i amb bases planes, ceràmiques pròpies del Bronze Final i també del Ferro Antic de l'entorn comarcal (Grau i Segura, 2013).

2. Sobre aquests nivells inicials es localitzen estrats de terra, amb algunes estructures desmuntades i amb materials remoguts situats genèricament en època antiga i plena, que constatarien un manteniment de l'ocupació entre els ss. VI i III aC. La presència de ceràmiques d'importació grega, amb espècies de vernís negre i figures roges correspondrien a aquests materials del segle IV aC, alguns dels quals ja havien estat publicats (Trias de Arribas, 1967-68, l'âm. CL-VII; Grau i Moratalla, 1998, 38-39). La continuïtat

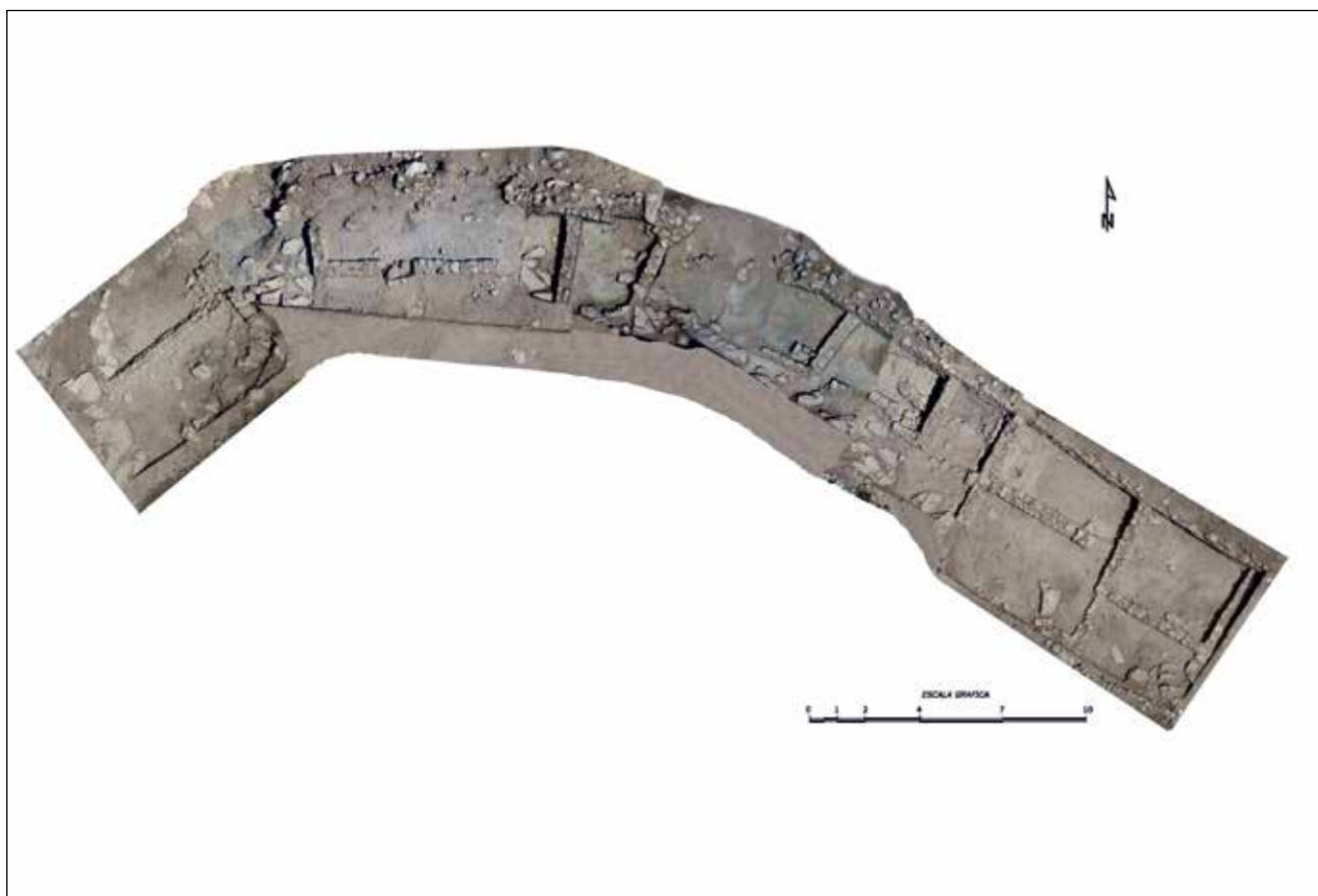

Figura 9. Imatge del sector nord amb les estructures descobertes en l'excavació.

en el temps l'oferirien alguns fragments de vernís negre del s. III aC.

3. Sobre aquests nivells es reconstrueix l'hàbitat en una datació que amb les precaucions d'un estudi dels repertoris encara en progrés s'ha de situar cap a la primera meitat del s. II aC i que acabaria sobtadament cap al començament del s. I aC. Aquesta reconstrucció afectaria almenys a la part cimera del Cabeçó, en especial als segments de les fortificacions perimetrals que han estat excavades. Amb la reconstrucció del tancament emmurallat s'hi van bastir una sèrie de departaments d'hàbitat que s'adossen al recinte fortificat.

4.3 La fase tardoibèrica i la destrucció del poblat

Com ja ha sigut assenyalat, les excavacions arqueològiques s'han centrat en un sector d'uns 50 metres al nord del poblat. Allà s'ha constatat la muralla d'uns 1,20 m d'ample que s'adapta a la carena del turó. Tot just en el punt on es realitza el contacte entre el vessant nord-est del turó i la paret de roca subvertical que conforma la cara nord-oest, la muralla s'interromp per obrir-se una poterna amb una llum d'aproximadament 2,20 m (fig. 9).

Aquest potent mur de tancament va servir de paret darrere la qual es van adossar cases articulades en dos departaments: les unes segons un esquema perpendicular a la barrera; les altres en paral·lel a aquesta. Aquests habitatges tenen l'aspecte senzill de les cases ibèriques d'aquesta zona de muntanya. Construïdes amb paraments de pedra travada

amb fang i amb paviments de terra batuda, configuren espais domèstics constituïts per una cambra multifuncional on es troba la llar de foc constituïda per una placa rubefactada i amb intensa activitat al voltant d'aquest focus i una altra cambra dedicada a servir de magatzems, amb profusa presència d'àmfores i altres contenidors.

Els rebosts han aparegut plens de vasos ceràmics, especialment àmfores, durant el transcurs de les excavacions i en alguns departaments es van trobar coberts de nivells termo-alterats i cendrosos. Aquestes característiques assenyalen que el poblat va ser destruït per un atac violent on va intervenir el foc i que va impedir als habitants recuperar les seues pertinences i reserves domèstiques (fig. 10).

4.4. Analítiques i estudis de materials

Una de les línies de recerca en què es pretén focalitzar l'actuació arqueològica al Cabeçó és precisament l'anàlisi detallada dels repertoris ceràmics i altres evidències materials. En primer lloc, val a dir que a escala comarcal hi ha una gran mancança en el coneixement dels repertoris ceràmics pertanyents als períodes finals de la cultura ibèrica. Enfront d'altres moments que han estat ben estudiats, especialment els segles de l'època ibèrica plena, on els repertoris del Puig i la Serreta (Grau i Segura, 2013; Grau Mira, 2002) han proveït la documentació bàsica per caracteritzar els contextos de la fase, manquen del mateix grau d'informació per al període tardà. La recerca en aquest indret podrà contribuir a omplir el buit d'informació.

Figura 10. Departament del sector nord amb els nivells de destrucció.

Figura 11. Àmfora vinària Lamb. 2 que presenta el grafit ibèric amb el nom BELE[S].

En segon lloc, l'aparició de nivells arqueològics en bona part segellats per la destrucció sobtada de les estances, també obre la porta a un estudi dels conjunts tancats. D'aquesta manera es poden comptabilitzar nombre de peces, la freqüència d'aparició de recipients de grups funcionals diversos, o capacitats d'emmagatzematge de queviures i reserves domèstiques. A més, tenim la possibilitat d'aprofundir en la identitat dels grups socials que habitaren aquestes cases, especialment a partir d'alguns documents, verbigràcia la troballa singular d'un grafit d'un nom personal sobre una àmfora vinària Lamb. 2 amb segell del productor. A la boca de l'àmfora i al revers de l'empremta originària troben clarament la grafia llevantina ibèrica que diu BELE [S] (fig. 11), que fa referència al nom personal del propietari de l'àmfora.

Però no només ens centrem en l'estudi dels repertoris ceràmics i utilitatge, amb la col·laboració dels col·legues especialistes de les restes paleoeconòmiques hem engegat l'estudi de les llavors, carbons i fauna, com ja havíem fet en altres projectes (Pérez Jorda *et al.*, 2013). Busquem d'aquesta manera omplir el buit de dades d'aquest tipus en l'arqueologia comarcal.

4.5. Control i aprofitament del territori

Les actuacions no pretenen únicament analitzar l'assentament en si mateix, més aviat al contrari, inserir-lo en el seu context territorial en què cobra tot el seu sentit. Per fer això hem integrat en una plataforma SIG les dades obtingudes de les excavacions amb altres dades referents a assentaments de les proximitats i altres capes d'informació geogràfica, com un MDT de 5 m de resolució, capes d'usos del sòl i altres. D'aquest estudi en curs, només en volem presentar unes pinzellades.

El Cabeçó degué tenir la zona d'aprofitament econòmic principal a les terres cap al sud, on controla una petita foia elevada al si de la Serra de Mariola, separada del poblat per uns 50 m de desnivell. Aquesta partida disposa de bones terres per al conreu i abundants fonts d'aigua, com la dels Fontanarets al mateix peu del poblat. Aquestes circumstàncies han fet que aquesta contrada haja estat tradicionalment lloc d'explotació agrícola amb abundants masos com Els Collets, Fontanarets o El Pouet, que circumden el Cabeçó. Més enllà s'estenen les terres de domini forestal de la Serra de Mariola, un veritable nucli de frescor en els mesos estivals per a pastures d'ovins i caprins.

Però més enllà del domini de terres de conreu i pasturatge, el Cabeçó exerceix un excepcional control sobre la Valleta d'Agres, situada a uns 400 m desnivell. Aquesta ubicació li permet el domini visual d'un ampli territori al nord que s'estén bàsicament pel corredor immediat de la valleta, accés tradicional a les comarques de l'Alcoià-El Comtat des de la capçalera del Vinalopí i l'entorn de Xàtiva. Aquest corredor és l'únic camí que permet el trànsit de carruatges entre el principal eix viari de la regió, la via Heràclea, i la vall del Serpis (fig. 12).

Aquesta ubicació estratègica és la que explica la importància assolida pel poblat, amb importants testimonis de l'activitat d'intercanvi: vaixel·la d'importació, àmfores, escriptura, pesos de balança, i amb una ocupació tan dilatada en el temps. També aquesta importància clau en el territori des del punt de vista del domini territorial, com a lloc de defensa de la població i especialment en l'estratègia de tancar el pas a tropes i grups hostils desplaçant-se pel territori. Aquesta funció és la que finalment explica la seua destrucció en el context d'enfrontaments en la regió, probablement en el marc del conflicte Sertorià del primer terç del s. I aC que va sacsejar durament les terres valencianes (Sala i Moratalla, 2014) i sens dubte també aquestes terres de l'interior ibèric (Grau Mira, 2013, 159-161).

5. VALORACIONS I PERSPECTIVES

No és gens fàcil iniciar l'estudi d'un lloc tan complex com el que ara presentem i del que a penes se'n coneixia res. Tanmateix, aquesta circumstància fa que del «no-res al poc» hi haja una distància considerable i creiem que les dades assolides en aquestes tres campanyes de treball de camp i altres estudis paral·lels han estat molt profitoses.

A hores d'ara disposem d'una primera seqüència general de l'ocupació, dades de la morfologia de l'assentament i un ample repertori de materials entre els quals disposem de les primeres monedes trobades en context arqueològic fiable del lloc, inscripcions ibèriques o àmfores romanes amb segells dels productors. Tot un seguit de peces que aporten informació de gran vàlua i que s'hi troben en aquest moment en procés d'estudi.

La inserció d'aquest important enclavament en el seu àmbit territorial i la seua connexió amb altres llocs de l'èpo-

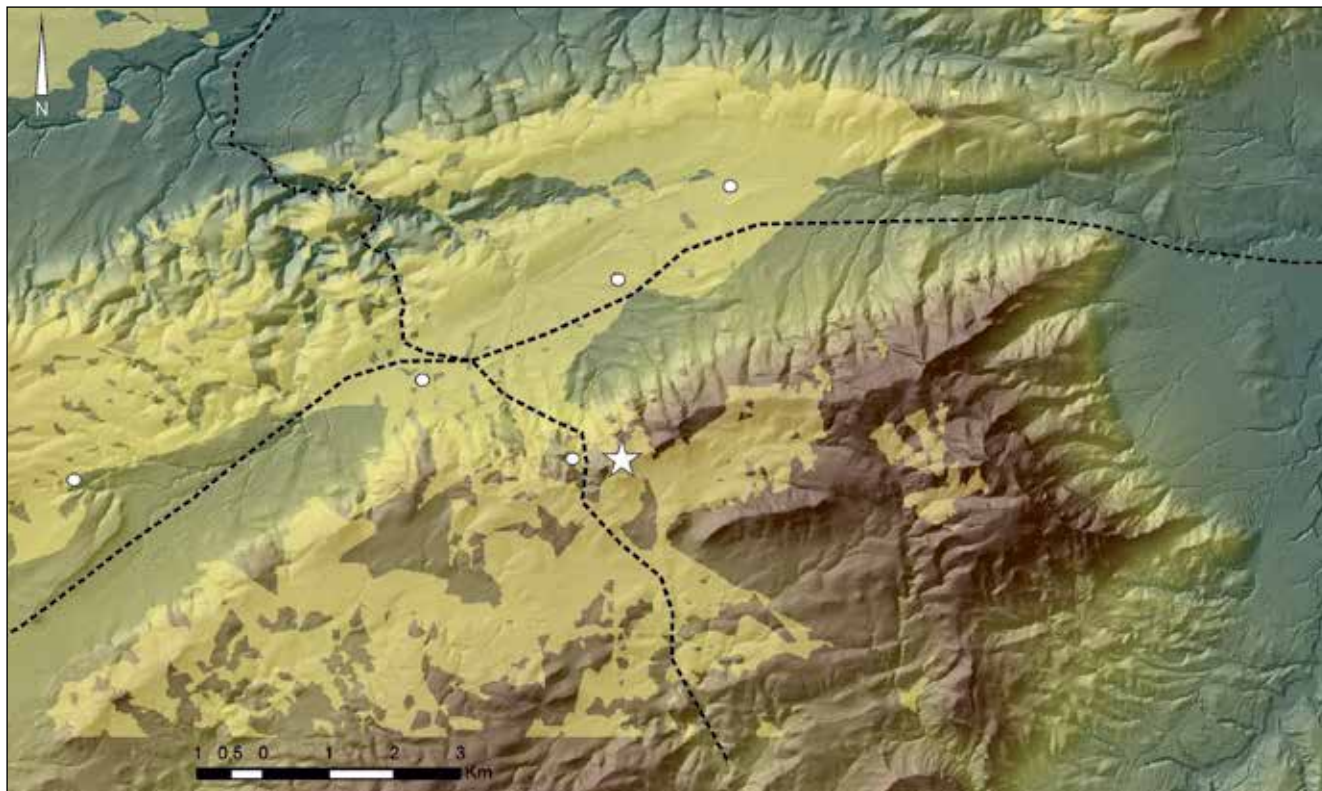

Figura 12. Model Digital del Terreny amb la localització del Cabeçó de Mariola, els assentaments del seu territori i el domini visual des de l'assentament principal.

ca ens permetrà formular noves propostes sobre el procés d'implantació del poder romà en la zona i les transformacions en els patrons d'assentaments.

Comptat i debatut, hi ha un gran cabal d'informació obtingut, però també una gran feina per fer. Nosaltres en aquesta primera fase d'intervencions hem volgut ser selectius en els nostres objectius de recerca que ens permeteren obtenir dades generals des d'una àmplia perspectiva, però caldrà focalitzar en estudis específics que ajuden a resoldre les preguntes sorgides, i que en són moltes.

Però potser una de les perspectives més interessant en la recerca del Cabeçó de Mariola és probablement la que s'obre en relació amb les possibilitats de revaloració d'aquest indret. Emplaçat al bell mig del Parc Natural de la Serra de Mariola, amb un entorn de riquesa ecològica excepcional i amb unes vistes panoràmiques colpidores, aquest indret arqueològic mereix ser protegit i presentat a la gent interessada pels valors patrimonials del parc. En aquest moment, les restes arqueològiques s'han protegit i s'han cobert de terra, amb la qual cosa no són visibles. Però caldrà elaborar la informació que faça possible la visita al lloc i entendre'l, alhora que se n'assegura la protecció. És una feina en què únicament els nostres esforços no són suficients i esperem que amb la participació d'altres institucions podrem empenyar aquesta línia d'actuacions i valorar aquest important lloc de la presència ibèrica en aquestes contrades.

NOTES

1. Aquesta recerca ha estat finançada pels projectes *Arqueología de la conquista e implantación romana en Hispania. Estrategias y modelos de control territorial en el este de la provincia Citerior* (ss. II-I aC). HAR2012-37003-C03-02 del MINECO, entre el 2013 i 2015, i en l'actualitat amb el projecte *Análisis arqueológico y valorización patrimonial de tres paisajes de la conquista romana de Hispania (siglos II-I aC). El este de la provincia Citerior* HAR2015-64601-C3-2-R del MINECO.
2. Els treballs han estat autoritzats per la Direcció General de Cultura (refs. 2013/0114-A; 2014/0510-A; 2015/0514-A) i han tingut el suport econòmic i logístic del Museu d'Alcoi. També volem agrair als tècnics del Parc Natural de Mariola l'ajuda en la gestió de permisos i al propietari dels terrenys, Martín Llavador, que ens ha facilitat les autoritzacions per a treballar a la seua propietat. El nostre reconeixement principal és per als col·laboradors i companys que han participat als treballs de camp.

BIBLIOGRAFIA

- AMORÓS, I. (2015). Secuencia de ocupación del poblado ibérico de El Pitxòcol (Balones, Alacant) a partir de su repertorio material. *Alberri*, 25: 133-169.
- BONET, H.; GRAU I.; VIVES-FERRÁNDIZ, J. (2015). Estructura social y poder en las comunidades ibéricas de la franja central mediterránea. *Arqueo Mediterrània*, 14: 251-272.

- GRAU MIRA, I. (2016^a). Conquista e implantación romana en la *Contestania* central (ss. II-I a.C.). En *Fortificacions i Control del Territori a la Hispania Republican*. Barcelona: 107-134.
- GRAU MIRA, I. (2016b). Archaeological surveys in areas with a high density of artefacts: analysis and interpretation proposals, *Quaternary International*. <http://dx.doi.org/10.1016/j.quaint.2015.12.063>
- GRAU MIRA, I. (2013). Reajustes de las comunidades ibéricas y estrategias de dominio territorial romano en el área oriental de Iberia. En SANTOS YANGUAS J. y CRUZ ANDREOTTI, G. (eds.) *Romanización, fronteras y etnias en la Roma Antigua: el caso hispano*. Vitoria-Gasteiz: Universidad del País Vasco I Euskal Herriko Unibertsitatea, Argitalpen Zerbitzua, (Anejos de Veleia. Acta; 12). (Revisiones de Historia Antigua; 7): 143-172.
- GRAU MIRA, I. (2002). *La organización del territorio en el área central de la Contestania Ibérica*. Alacant.
- GRAU, I.; AMORÓS, I. (2014). Secuencia de ocupación y análisis territorial del poblado ibérico de El Xarpolar (Vall d'Alcalà, Alacant). *Archivo de Prehistoria Levantina*, XXX: 311-334.
- GRAU, I.; MORATALLA, J. 1998: *El Poblamiento de época ibérica en el Alto Vinalopó*, Villena.
- GRAU, I.; SEGURA, J. M^a. 2013: *El oppidum ibérico de El Puig d'Alcoi. Asentamiento y paisaje en las montañas de la Contestania*, Alcoi.
- LLOBREGAT CONESA, E. 1972: *Contestania Ibérica*, Alacant.
- LLOBREGAT, E.A.; CORTELL, E.; JUAN, J.; OLCINA, M.; SEGURA, J.M. (1995). El sistema defensivo de la porta d'entrada del poblado ibérico de La Serreta. Estudio preliminar. *Recerques del Museu d'Alcoi*, 4: 135-162.
- LORRIO ALVARADO, A. (1996). Materiales cerámicos de la Cova Bolumini (Alfafara, Alicante) en el Museo Camilo Visedo de Alcoy. *Recerques del Museu d'Alcoi*, 5: 191-198.
- OLCINA, M.; GRAU, I.; MOLTÓ, S.; REIG, C.; SALA, F.; SEGURA J.M. (1998). Nuevas aportaciones a la evolución de la ciudad ibérica: el caso de La Serreta. En C. ARANEGUI (ed.), *Actas del Congreso Internacional Los Iberos, Príncipes de Occidente (Barcelona, marzo 1998)*. Barcelona: 35-46.
- PÉREZ BALLESTER, J. (2014). Entre el Bronce Final y el Hierro Antiguo. Las cerámicas a mano de la Solana del Castell (Xàtiva, València). *Lucentum*, 33: 23-39.
- PÉREZ JORDÀ, J.; CARRIÓN MARCO, Y.; IBORRA ERES, P. (2013). El registro paleoeconómico y la gestión de los recursos agrarios. En GRAU, I. y SEGURA, J. M^a. 2013: *El oppidum ibérico de El Puig d'Alcoi. Asentamiento y paisaje en las montañas de la Contestania*. Alcoi: 195-220.
- PERICOT, L. (1928). El poblado ibérico del Charpolar. *Archivo de Prehistoria Levantina*, I: 157-167.
- RIPOLLÉS ALEGRE, P.P. (2007). *Las acuñaciones de la ciudad ibérica de Saitabi*. València.
- SALA, F.; MORATALLA, J. (coord.) (2014). *Las guerras civiles romanas en Hispania: una revisión histórica desde la Contestania*. Alacant.
- SEGURA MARTÍ, J.M. (1985). Aproximación al estudio de la Prehistoria y Antigüedad en la Valleta d'Agres. En SEGURA *et alii*: *Miscelánea histórica de Agres*. Alcoi: 9-60.
- TARRADELL, M. (1969). Noticia de las recientes excavaciones del Laboratorio de Arqueología de la Universidad de Valencia. *X Congreso Nacional de Arqueología, (Mahon, 1967)*. Zaragoza: 183-186.
- TRIAS DE ARRIBAS, G. (1967-68). *Cerámicas griegas de la Península Ibérica*. Monografías sobre cerámicas hispánicas, 2. The William Bryant Foundation, 2 vols., València.
- VICEDO SANFELIPE, R. (1920-1922). *Historia de Alcoy y su Región*. Alcoi.
- VISEDOL MOLTÓ, C. (1959). *Alcoy. Geología. Prehistoria*. Alcoi.